

ПРАДМОВА

Бярозаускі рабі знаходзіша на поуначы Брасцка-Мінскага Палесся. Размешчаны ён у басейне левага прытока Прыпяці -- р. Асельды, на поуначы мяжуе з гісторычнай вобласцю Панямоннем.

Актуальнасць даследавання гаворак гэтага разгіёна, у прыватнасці, стварэнне раз'яўнальнага дыялектнага атласа ў яго межах визначаючы шэрагам прычын. Вучонымі пераканаўча даведзена, што р. Асельда праціглы час уছыляла сабою частку этнічнай мяжы паміж славянамі і балтамі.¹ Гэта нельга разумець у літаральным сэнсе. Рэклі у старажытнасці звычайна не раз'ядноувалі, а аб'ядноувалі людзе: бо з'яўляліся галоунныі шыяхамі зносін. Этнічнымі мяжамі у старажытнасці і у ранніе сирэлневякоуе з'яўляліся буйгия лісныя і балотныя масівы. Цялеса лісных і балотных масіваў праціходзіць па поуначы і пауночным усходзе Бярозаускага раёна, /Лекцічны атлас беларускіх народных гаворак. Том I. Мінск, 1993.

Карта II. Лісны і балотны масівы, г. зн. некалькі кіламетраў на поуначы і пауночны ўсход ад парэчча Асельды. Гэтыя лісны і балотны працігваючыя у суседніх раёнах, утвараючы мяжу паміж Палесsem і Панямоннем. Даследаванні археолагаў сведчаць, што у старажытныя часы у межах Бярозаускага раёна па абодва бакі Асельды жыло насельніцтва, якое адносілася да адных этнакультурных груп. Далёка не усе археалагічныя помнікі можна суадносіць з тымі ці іншымі этнасамі. І усё ж шэраг старажытных помнікаў у межах Бярозаускага раёна ці у яго бліжэйшым наваколлі адносіцца да тых археалагічных культур, якія многія даследчыкі лічаць славянскімі. Да IX, у прыватнасці, альбо сяцца наступнія абломкі /у дну улутишніцкай культурнай/ калі X--XI ст. да н.э./, знойдены на поуначе ад г. Бярозы і халі в. Горбава, два бранзалеты дужынкай культурнай /каля X--V ст. да н.э./ калі в. Горбава, абломкі посуду паморскай культуры /X--II ст. да н.э./ калі в. Харава Пружанскага раёна, абломкі посуду зарубінечкай культуры /III ст. да н.э. -- II ст. н.э./ калі вв. Опаль і Упірава Іванаўскага раёна, Харава Пружанскага раёна, познезарубінечкай культуры /II--V ст. / калі в. Горбава / на пауднёвым беразе Снегирскага ўзроўня, прахской культуры /V--III ст. / калі в. Горбава.³ Славянскія помнікі VIII--XIII ст. /пераважна XI--XIII ст. / выяўлены калі г. Бярозы, ав. Горбава, Зарэчча, Малеч, Хойнікі.³

Славянская насельніцтва VI--VII ст., якое жыло на тэрыторыі сучаснага Бярозаускага раёна, відаць, уважалі іх у калі

пашкую групу.⁴ У далейшым гэтая група раздзялілася на тры часткі: паўночную або раниедрыгавіцкую, паўднёвую або драўлянскую і заходнепалескую. У Захаднім Палессі, магчыма, склалася ўсходнеславянскае "малое" плем.. Есць некаторыя падставы дапускаць, што менавіта гэтае племя у сярэдневяковых заходнеуралейскіх кропіцах абазначаеща этонімам нерывіне, а у візантыйскіх кропіцах — этонімам вервіяне.⁵ Паўночная галіна надирпляцкай раннеславянскай групы стала першапачатковым ядром дрыгавіцкага племяннота саюзу. Першапачаткова гэтая ядро ахоплівала парэчча Прыпяці ад нізоўя Гарыні на захадзе да Дняпра на ўсходзе. У далейшым ареал дрыгавічу паўстураўся ўступным чынам.⁶ Дрыгавіцкія помнікі IX — пачатку X стст. вяды па р. Бэрэзіне да яе вярхоўя, па Брагінцы, часткова па Случы і Арэсе, па Дняпры півд-вусці Бярэзіны. Да X ст. адносяцца помнікі дрыгавічу па Дняпры віцэй вусці Бярэзіны, па Друці, Іцічы, Св'слечы, Лані, у вярхоўях Нёмана, у цэнтральнай Міншчыне. Такім чынам, к канцу X ст. склаўся асноўны ареал дрыгавічу.⁷ Паўднёвая яго мяжа праходзіла на поўдзень ад Прыпяці, паўночная — на поўнач ад Мінска, да Магійска і Барысаў, ўсходняя — па Дняпры да Быхава і Друці, заходняя — да лініі Дунінец, Ганцавічы, Столбцы, Баслауе. У XI ст. з'явіліся дрыгавічы у Панямонні, у паўночна-ўсходнім Шабуслі /Каменецкі раён/ і на Беласточчыне.⁸ У Панямонні яны сустрэліся з іншымі славянскімі групамі /наличнікі старал. уніх насельніцтва краю, крэйчы, часткова вальнячы/ і з балтамі. З іншымі славянскімі групамі сустрэліся дрыгавічы і у Шабужы. Некаторыя даследчыкі пашыраюць ареал дрыгавічу на паўночна-заходнюю Валынь.⁹ Этымізначатынімі археалагічнымі помнікамі дрыгавічу даследчыкі лічачы так званыя пацеркі дрыгавіцкага тыпу або дрызўіцкія пацеркі і дрыгавіцкія скроневыя коліні.¹⁰ Месцы знаходак наступнія.¹¹ Усяго выяўлена больш за 220 дрыгавіцкіх пацерак. З іх амаль дзве трэці знайдзена ў зоне асноўнага расселення дрыгавічу: Мінская вобласць — 42 пацеркі, Гомельская вобласць /на захад ад Дняпра/ — 47, Магілёўская на захад ад Дняпра — 50. У паўночнай частцы Жытомірскай вобласці Украіны, якая мяжуе з Гомельскай вобласцю Беларусі і дзе жило многа дрыгавічу, таксама знайдзена многа дрыгавіцкіх пацерак. Усяго на Жытомірскай вобласці — 20. У Гродзенскай вобласці дрыгавіцкіх пацерак знайдзена толькі 5, прауда, яны выяўлены ў розных раёнах. На Гродзеншчыне у пачатку ХІІІ тис. н.э., відавочна, пераважала дрыгавіцкая насельніцтва. Але дрыгавіцкія іро-

жаніччина стала падней, чим асноувня рабин Мінччана, заходній Гольшчыны і заходній Магіл'єўщини. Каланізацыйны рух драгавічоу не засел яздыраліся перовежна па Немане і яго притоках. У Віцебскай вобласці знайдзена толькі 2 драгавіцкія пашеркі, у Брестскай вобласці виявлены 8 драгавіцкіх пашерак, з іх 2 у Столінскім раёне, 5 у Камянецкім і адна у г. Брасне. На Беласточчыне /Польша/ виявлены 7 драгавіцкіх пашерак. 27 драгавіцкіх пашерак виявлены у Віцебскай вобласці Украіны, аднак усе яны знайдзены ў наваколіях г. Лунка і ў самім горадзе. Відтоль, у гэтым разгледнені насыпалася кампартыя група драгавічоу. У Ровенскай вобласці Украіны виявлены 7 драгавіцкіх пашерак, у іншых абласцях Украіны — 9, у Бранскай вобласці Расіі — 2, у Латвії — 1 пашерка. Драгавіцкіх скронетных косыкі знайдзена 43, з іх у Гомельскай вобласці 25, Магіл'еўскай — 11, у Камянецкім раёне Брестскай вобласці — 4, у Столінскім раёне — 1, у г. Лунку на Велізі — 2.

У этнічнай гісторыі Заходніга Італесця істотная роля належыла вальянам. Першапачатковым ачагам гэтага племені з'яўляліся паўднёва-усходнія вальны /раён Лунка і Ружа/.¹² Прыкладна у канцы XII — пачатку XIII стст., у склад вальянскага племянінства самуу вязьшла значная частка славянскага насельніцтва Заходніга Італесця /Валынскага і Брестска-Мінскага/.¹³ Міграцыі вальян на поўнач дасягвалі раёна сучаснага г. Навагрудка.¹⁴ Этнавізначенальнімі археалагічнымі поміжкомі вальяніян вучонія лічыць так званыя "парнія" курганы,¹⁵ хоць некаторыя даследчыкі аспрэчваюць іх вальянскую прыналежнасць.¹⁶ "Парнія" курганы выяўлены у суседніх з Барозаўскім раёнах — Драгічынскім, Кобринскім, Пружанскім.¹⁷ У Барозаўскім раёне вони навідомы.

Такім чынам, на територыі Барозаўскага раёна не выяўлены ні этнавізначенальнікі драгавіцкі, ні этнавізначенальнікі вальянскіх археалагічных поміжкомі. Ствараецца уражанне, што ў канцы I — пачатку II тис. н.э. драгавіцкі і вальянскія ўльвы часта "абміналі" тэрыторыю Барозаўскага раёна.

Расследжанні матэматыка дае пакетом для частупыні меркаванняў і выносу. На тэрыторыі Барозаўскага раёна, з аднаго боку, сутыкнулася ўльвы драгавіцкі-псытомскіх і вальянскіх, а, з іншага, — яны былі меншыя, чым у некаторых суседніх разгледненках, а значыць, тут сильнага загрозылае тое, што гэтак рэзкім налягэньнем пакінуліся. Міграцыі драгавічоу з Неманскага у Лебужма күтчай за ўсё зліваліся праз відокуры відліні. Відлін за паўночна-аконнікі можа сучасна-

га Бярозаускага раёна. Некаторыя даследчыкі мяркуюць, што рух дрыгавічоу у Надбужжа адбываўся па р. Лісельдзе з Сяроднялага Надпрыпяця.¹⁸ Археалагічна этнавызначальні помнікамі гэта не засведчана. А калі гаварыць пра ранніх дрыгавічоу, тэрыторыя якіх аблізкоувалася Сяродням Надпрыпяцем, і к яны, зразумела, этнічна і моуна адрозніваліся ад позніх дрыгавічоу, якія уключылі ў свой саюз іматлікае насельніцтва Цэнтральная Беларусі і Панямонення. Такім чынам, дрыгавіцка-панямонскія ўльвы, відавочна, наименьш закранулі пауночны заход Бярозаускага раёна. Менавіта там пашыраны верхнясельдскія гаворкі, для якіх характэрны пераход мяккіх *д, *т, у /дз/, /т/ /дз/ед, ходзіці/. Для верхнясельдскіх і стрыгінскіх гаворак характэрна мяккасць зычных *д, *т, *з, *с, *и, *л перед і /нів, сіла/. Прыведзеныя дзве рысы аб'яднуваюць частку гаворак Бярозаускага раёна з гаворкамі Гнямоніі. Відавочна, гэта з'яўляецца вынікам большых сувязяў пауночнай часткі раёна з Панямоннем, чым яго пауднівай часткі. Мабысь, вынікамі сувязяў /прамы/ ці ускосны/ гаворак пауднёвой часткі Бярозаускага раёна з Валынню з'яўляюцца такія іх рысы, як пераход *в/ /! пад націскам /сіно, ліс/ і пераход *е, и, и² у переднаціскім становішчы /сіло, сі²ло, ви²сна/.

Характэрны для гаворак Бярозаускага раёна і рысы, якія адсутнічаюць або не з'яўляюцца тыповымі у гаворках больш пауночных /панямонскіх/ і ў больш пауднёвых. Да такіх рысаў, у прыватнасці, адносяцца: дыфтонг /f/ або галосны /θ/ на месцы націскнога *ѣ /лфес, лѣс, сѣно, сено/, дыфтонг /y/ або галосны /ð/, /у/ на месцы націскнога *о у іхных закрытых складах /мой, мой, муй, куй, кёнь, кунь/, захаванне пераднаціскіх га *а /вэсна, соло/, захаванне мяккіх *д, *т /пераходзіць з "паумкіх" *д- *т/ перед *і /ходіт/, тіхо/ і інш. Гэтыя рысы з'яўляюцца вынікам захавання ў гаворках Шалесся старадаўній архаікі і часам яе далейшага спантаннага развіція.

На думку даследчыкау, на тэрыторыі Брестчыны у сярэдневякоўскіх іхніх таксама працтваўнікі заходнябалішкага народа яцьгай.¹⁹ Лічэ іх называюць судаев, судовы, судзіны. Першыя звесткі пра гэтых народ прыводзіць античны вучоны Клаудзій Італемей /II ст. н.э./. Наайболльш старатлівым помнікі яцьгай у відомы ў пауночна-усходнім Польшчы /І—ІІІ стст./ і пауднівна-заходнім Літве /ІІ—ІІІ стст./. Самыя даунія помнікі яцьгай на Брестчыне датуюцца канцом X — пачаткам XI ст. Гэта так званыя кургани з каменнымі абмежаваннями.

многа такіх кургансу виявлено у Камянецкім раёне і на поуначи Брасцілага. Акрамя таго, виявлены адзін курган калі з. Дзерачна драгічынскага раёна /сірод курганнай груны ў 20 кургансу/ і адзін курган калі з. Чахец Пружанскага раёна. Проблема упільвау языжской мовы на гаворкі Заходчага Шалесся не даследавалася.

Вышэй адзначалася, што прыкладна па р. Ясельдзе працяглы час праходзіла этнічнай мяже паміж славянамі і балтамі. Калі гаварыць больш дакладна, дык гэтая мяжа праходзіла трохі на поунач ад Ясельды, менавіта, па водадзені з паміж Ясельдай і левым прытом Немана: Шчараі /і яе прытокам Грыудай/, Зальвінкай і Іншымі. У межах гэтага і водадзелу знаходзіцца кімала балотных і лясных масіваў. Тут знаходзіцца Спораускае возера, на паўночным яго беразе вёска Спорава, на ўсход і паўночны ўсход ад возера — Спораускія балоты. Візантыйскі гісторык VI ст. Пракопій Кесарыйскі паведамляе, што калісьці у славян /склавінау і антау/ было агульнае імя — споры.²⁰ Зыходзячы з гэтага факта, можна дапусціць, што Спораускае возера і Спораускія балоты так названы па старадаунай назве славян — спорах. Для чаго узікла патрэба так называць гэтых геаграфічных аб'екты? Магчыма таму, што на поуначы Заходчага Шалесся гэта бытія крайня славянскія аб'екты, а па той тэрміналогіі, якая дайшла да нас дзяякуючы Пракопію Кесарыйскаму, — крайня спораускія аб'екты /спораускі — гэта, па сучаснай тэрміналогіі, славянскі/. Патрэба ў такой назве існавала, таму што далей на поунач знаходзіліся землі, якія належалі іншаму этнусу — балтам.

На поунач ад Брасцка-Мінскага Шалесся, у Панямонні, жылі балты. Археалагічную культуру штрыхаванай керамікі /VІІ ст. да н.э.—У ст. н.э./, якая была пашырана на тэрыторыі Панямоння, Цэнтральны Беларусі, Падняева-Усходній і Цэнтральны Літвы.²¹ Самы блізкі да сучасных меж Бярозаускага раёна пункт, дзе виявлены помнікі гэтай культуры, — гэта вёска Вуглы Быченскага сельсавета Гаціевішскага раёна. Магчыма, адлюстрраваннем дауніх ка' тактаў славян і балтаў у межах гэтага пегіёна з'яўляешся гіронім Бигулянка, які, па думку даследчыкаў, з'яўляўся балтійскім.²² Быгудзянка — прыток Ясельды, працякае па тэрыторіі Гаціевішскага і Бярозаускага раёнаў.

Найдзены у Панямонні помнікі культуры панямонскай /каля 800—1100 гг. да н.э./, лябядзенскай /XI—IX — пачатак VII ст. да н.э./, мініяградской /VІI—VІ ст. да н.э./, лужыцкай /каля

Х—У стст. да н.э./, зарубінешкай /II ст. да н.э. — II ст. н.э./, пшаворскай /каля 125 г. да н.э. — пачатак У ст. н.э./, познезарубінешкай /II—У стст./, башцаускай /У—УIII стст./, у якіх, на думку даследчыка²³, славянскі кампанент або пераважау, або быу значны, ²³ сведчыць аб іранікнені славян у гэтых рэгіёнах. Аднак славянскі моўна-этнічны элемент стаў пераважаць у Панямонні толькі ў другой палове I тыс. н.э. Такім чынам, калі у старых часох тэрыторыя Бярозаускага раёна, асабліва яго пауноч за частка, уваходзіла ў зону славянска-балтыйскіх контактаў, то пазней для гэтага рэгіёна харахтерны контакты славян Палесся са славянамі Панямонні.

Публікуемы атлас з'яўляецца рэгіональным дыялектным атласам. Ён уключае тэрыторыю Бярозаускага раёна і прылягаючыя населенныя пункты раёнаў Драгічинскага, Іванаўскага, Івацэвіцкага, Крупскага. Сетка атласа складаецца з 83 населеных пунктаў, з іх 59 абеледаваны ў Бярозаускім раёне. Акрамя таго, па кароткай праграме шэраг пунктаў абеледаваны шадаткова. Сетку іншых дыялектных атласаў з тэрыторыі Бярозаускага раёна ўключаюць ад аднаго да восьмі пунктаў. У лексічнім атласе Заходняга Палесся /Брэсціка-Мінскага і Валынскага/ Ю. Тарнаўскага: Фаляцічы / 43/, Сялец / 44/, Спорава / 83/. ²⁴ У дыялекталагічнім атласе беларускай мовы: Восаўцы / 681/, Лукомір / 682/, Кабакі / 684/, Горск / 687/, Батарэя / 688/, Речыша / 720/, Старыя Пескі / 721/, Здзітава / 724/. ²⁵ У Агульнаславянскім лінгвістычнім атласе: Горск / 363/. ²⁶ У Атласе украінскай мовы: Жычын / 623/, Спорава / 633/, Малое Міклесце / 363/. ²⁷ У лексічнім атласе беларускіх народных гаворак: Сялен / 94 /, Спорава / 94а/, Горск / 45А/. ²⁸

У славянскім мовазнаўстве стварэнне рэгіональных дыялектных атласаў мае немалыя традыцыі. Наўбільшая колькасць такіх атласаў створана на польскай, украінскай і рускай моўных тэрыторыях. ²⁹ Шэраг рэгіональных атласаў уключае матэрыял беларускіх гаворак. Вышэй гаварылася пра адзін з іх. Гэта лексічны атлас Заходняга /Брэсціка-Мінскага і Валынскага/ Палесся, створаны польскім даследчыкам Ю. Тарнаўскім. Сетка Атласа Ніжняга Паднімання украінскай даследчыцы Т. В. Казэравай уключае 113 пунктаў, з іх 43 пункты знаходзяцца на тэрыторыі Нараўлянскага і Хойніцкага раёнаў Гомельскай вобласці Беларусі. ³⁰ Апублікаваны два томы Атласа гаворак цэнтральнай і ўсходніх беласточчыны. ³¹ Іх зоркі гэтыя тэрыторыі, якую ўключае атлас, у значайнай ступені з'яўляюцца прыкладам дыялектных масіваў — родзенскай і Брэсцкай областей Беларусі.

Створаны рэгіянальны дыялектны атлас Выханаўскага Палесся /не апублікаваны/.³² Ён уключае гаворкі паўднёвой часткі Іванавіцкага раёна Брестскай вобласці /Целяханшчына/, а таксама прылягаючыя гаворкі Пінскага і Ганчароўскага раёнаў. Створаеша дыялектны атлас Тураўшчыны. Аснову яго сеткі складаюць гаворкі паўднёвой часткі Мінскага раёна Гомельскай вобласці і ўсходній часткі Столінскага раёна Брестскай вобласці.

Стварэнне рэгіянальных дыялектных атласаў зеканамерна. Гэтыя атласы даюць даследчыкам многа такіх фактаў, якія не могуць датычыся агульнашынайнальнасці. Можна ужыць такое паралінізінне: калі даследчык "прачытае" мову нейкага рэгіёна па агульнашынайнальнаму атласу, ён нібы глядзіць на ўзорыном вокам, а калі перад ім паустае рэгіянальны атлас ці мікраатлас, ён ніоў узбройваецца тэлескопам. Колькасць абследаваных пунктаў павышаецца ў некалькі разоў, а разам з гэтым і магчымасці назіраць за асаблівасцямі мовы, яе ландшафтам, напрамкамі цікірнення пэўных з'яў і адступлення іншых, вынікамі ўзаемадзеянняў розных рэс, решткамі асаблівасцей, якія ў мінульдзе займалі шырокую тэрыторию і г.д.

Дзяякуючы рэгіянальным дыялектным атласам удачліваша межы паміж групамі гаворак і асобнымі з'явамі.

У Бярозаускім раёне нашыраны гаворкі чатырох дыялектных груп: верхнясельская, стрыгінская, малецкая і пауночназагародская. Малецкая група была выдзелена І.І.Зенько,³³ верхнясельская і пауночназагародская — Ф.Д.Клімчуком,³⁴ стрыгінская група выдзелена Л.В.Леваншэвіч на матэрыяле гэтага атласа. Стрыйнскія гаворкі бытуюць больш чым у 20-ці пунктах Бярозаўскага раёна. Да гэтай групы адносіцца і традыцыйная гаворка г. Бярозы. Аднак э-пэд увагі даследчыку гаворкі гэтага тыпу неяк "вынадалі", тая з іх, якія былі абследаваны для папярэдніх атласаў /вв. Сялец, Рачына/, лічыліся астрадчымі. Выдзяленне стрыгінскай групы стала магчымасць дзяякуючы публікуемаму атласу. Матэрыялы атласа далі таксама магчымасць удачлівіць межы паміж іншымі групамі гаворак.

¹ Кухаренко Ю.В. Древнее Полесье. Аутарэф. докт. дис. М.: 1965. Яго ж. Полесье и его место в процессе этногенеза славян /По материалам археологических исследований/ // Полесье /Лингвистика. Археология. Топонимика/. М.: Наука, 1968. С. 18—46. Толстой Н.И. О лингвистическом изучении Полесья /предисловие

- редактора // Полесье... С. 5—17. Лексіка Налесся у просторні І часе. Ред. В.У.Мартынаў. Аутары: Г.Ф.Вештарт, Л.Ц.Вироніцт, І.І.Лучыц-Федарэц, В.У.Мартынаў. Мінск: Навука і тэхніка, 1971.
- 2 Исаенко В.Ф. Археологическая карта Белоруссии. Выпуск 3. Памятники бронзового века. Минск: Полымя, 1976. С. 10, 17-19.
- Поболь Я.Д. Археологические памятники Белоруссии. Железный век. Минск: Наука и техника, 1983. С. 8-55, 95-96, 100-101, 102-103, 114-115.
- 3 Кухаренко Ю.Ф. Средневековые памятники Полесья. Археология //Археология СССР. Свод археологических источников. Выпуск Е1-57. М.: Изд-во АН СССР, 1961. С. 16-17. Штихов Г.Е. Археология Белоруссии. Выпуск 2. Памятники железного века и эпохи феодализма. Минск: Полымя, 1971. С. 15. Поболь Я.Д. Археологические памятники... С. 95-96.
- 4 Брайчевський М.Ю. Походження Русі. Київ: Наукова думка, 1968. С. 80, 91-93.
- 5 Климчук Ф.Д. Неривяне-вервяне. // Славяне и их соседи. Место взаимных влияний в процессе общественного и культурного развития. Эпоха феодализма. /Сборник тезисов/. М., 1988. С. 41-42.
- 6 Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья и Подвіння. М.: Наука, 1970. С. 82-85.
- 7 Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья... Рис. 18. С. 80-81.
- 8 Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья... С. 21-22.
- 9 Лысенко Н.Ф. Драговичи. Минск: Наука и техника, 1991. С. 100.
- 10 Лысенко Н.Ф. Драговичи... С. 56.
- 11 Разлік зроблены па: Лысенко Н.Ф. Драговичи... С. 56-63.
- 12 Брайчевський М.Ю. Походження Русі... С. 97-99.
- 13 Кухаренко Ю.В. Полесье и его место... С. 30, 42.
- 14 Дучыц І.У. Этнічна карта Беларусі XI—XIII стст. /на археалагічных матеріалах касцом// // Гісторычна-археалагічны зборнік. Ч. 1. Мінск, 1993. С. 69.
- 15 Кухаренко Ю.В. Полесье и его место... С. 30.
- 16 Лысенко Н.Ф. Драговичи... С. 96-97.
- 17 Кухаренко Ю.В. Средневековые памятники... С. 10-11, таблица 2.

- Бируля И.В. Северная граница распространения "парных" курганов // Археологические открытия 1965г. М.: Наука, 1966. С. 140-142.
- 18 Седов В.В. Восточные славяне в VI—XI вв. // Археология СССР. М.: Наука, 1982. С. 119.
- 19 Финно-угры и балты в эпоху средневековья // Археология СССР. М.: Наука, 1987. С. 411-419.
- 20 Свод древнейших письменных известий о славянах. Том I /I--УІв./ М., 1991. С. 132, 135, 228.
- 21 Седов В.В. Славяне Верхнего Поднепровья... С. 18-25.
Лоболь Л.Д. Археологические памятники... С. 17, 104.
- 22 Дучкевич В.А. Топонимический словарь Белоруссии. Минск: Изд-во БНУ, 1974. С. 123.
- 23 Чарняускі М. Бронзыны век на тэрыторыі Беларусі. Минск: Народная асвета, 1981. С. 4-5. Лоболь Л.Д. археологические памятники... С. 8-59. Археология Украинской ССР. Том 1. Киев: Наукова думка, 1985. С. 445-450.
- 24 Tarnacki J. Podział językowy Połissia na podstawie faktów leksykalnych. Warszawa, 1936.
- 25 Диалекталагічны атлас беларускай мовы. Минск: Выд-ва АН БССР, 1963. С. 51.
- 26 Общеславянский лингвистический атлас. Вступительный выпуск. Общие принципы. Справочные материалы. М.: Наука, 1978. С. 143.
- 27 Атлас української мови. Том 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі. Київ: Наукова думка, 1988. С. 99-100.
- 28 Лексічни атлас беларускіх народных гаворак. Т. 1. Раслінны і жывёльчы свет. Минск, 1993.
- 29 Атлас русских народных говоров центральных областей к востоку от Москвы. М.: Изд-во АН СССР, 1957. Бернштейн С.Б. и др. Карпатский диалектологический атлас. М., 1967. Вандрико В.С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини. Лексичні матеріали. Дніпропетровськ, 1968. Роттенко А.Ф. Лексический атлас Московской области. М., 1991. Ганудель З.Т. Лінгвістичний атлас українських говорів Східної Словаччини. Праців, 1981. Дзендріловський Н. О. Лінгвістичний атлас українських народних

говорів Закарпатської області УРСР /лексика/. Ч. I, II. // Наукові записки Ужгородського державного університету. Т. XXXIV вип. 3, Т. XIII, вип. 4, 1958 — 1960. Лизанець П.М. Атлас лексичних мадьяризмів та іх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ужгород. Ч. I, 1970. Ч. III, III, 1976. Яго ж: Атлас лексичних мадьяризмів та іх відповідників в українських говорах Закарпатської області УРСР. Ч. II // Лизанець П.Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Будапешт: Изд-во АН Венгрии, 1976. Мельцев М.Д., Филин Ф.Н. Лингвистический атлас района озера Селигер. М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1949. Мельниченко Г.Г. Некоторые лексические группы в современных говорах на территории Владимира-Сузальского княжества XII — начала XIII вв. Территориальное распространение, семантика и словообразование. Ярославль, 1974. Никончук М.В. Матеріали до лексичного атласу української мови /Правобережнє Полісся/. Київ: Наукова думка, 1979. Яго ж: Сільськогосподарська лексика Правобережного Полісся. Київ: Наукова думка, 1985. Никончук М.В. Никончук О.М. Ендемічна лексика Житомирщини. Житомир, 1989. Іх жа: Транспортина лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов. Київ: Наукова думка, 1990. Территориальное варьирование русского языка в Башкирии. Уфа, 1977.

Atlas gwar wojskowiskich. T. 1–5. Wrocław, 1980–1985.

Atlas językowy Kaszubów i dialektów sąsiednich. Tom wstępny; z. I–XV. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1964–1976.

Dąjna K. Polsko-laskie graniczne językowe na terenie Polski. T. 1–2. Łódź, 1951–1953.

Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny. Wrocław, 1957.

Atlas gwarowy województwa kieleckiego. Z. 1–6. Łódź–Wrocław, 1962–1968. Horrijska-Gadkowska H., Strzyżewska-Zaremba A. Atlas gwar mazowieckich. T. I. Wrocław, 1971. Kowalska A. Zróżnicowanie słowołворcze gwar Mazowsza i Podlasia. Etnosezonik. T. V–VI. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1975–1979. Kowalska A., Strzyżewska Zaremba A. Atlas gwar mazowieckich. T. VII–V, 1973–1980. Malecki M., Nitsch K. Dialekty polskie Śląska. Kraków, 1939. Sobierajski Z. Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji. T. 1–4. Poznań, 1966–1977. Stieber Z.

Atlas językowy dawnej Lenkowszczyzny. Z. 1 – 8. Łódź, 1956 – 1964. Jiro ź: Izoglossy gwarowe na obszarze dawnych województw łęczyckiego i sieradzkiego. Kraków, 1933. Studia nad dialektologią ukraińską i polską // Prace językoznawcze. Z. 44. Kraków Warszawa, 1975.

У випуску приводиться діалектний матеріал, сабраны у 30-я гады XX ст. для складання атласа українських говорів у Польщі: уключані словацькі, запісані у вісни Брашевічів драгічніскага раёна Брэсцкай вобласці; змешчана некалькі діалектных карт. Zegerski Z. і інні. Mały atlas językowy gorzowskiego. T. I. Poznań, 1992. Zaręba A. Atlas językowy Śląska. T. I–VI. Kraków, 1969–1980.

- 30 назарова Т.В. Лінгвістичний атлас Білжньої Прип'яті. Київ: Наукова думка, 1985.
- 31 Atlas gwar wschodniokieleckich Białostocczyzny. T. I // Prace Slawistyczne, № 14. Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk, 1980. T. 2 // Prace Slawistyczne, № 17. Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk Łódź, 1989.
- 32 Самуйлік Я.Р. Діалектний мікраатлас Віганайскага Палесся. Дадзені да дыпломнай работы студэнта У курса аддзялення беларускай і рускай мовы і літаратуры філалагічнага ўніверситета БДУ Самуйліка Я.Р. "Прынцыпы складання діалекталагічнага мікраатласа Віганайскага Палесся". Мінск, 1986.
- 33 Зенько І.І. Важнейшыя асаблівасці фонетычнай сістэмы і граматычнага ладу говорак Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці // Праты Інстытута мовазнаўства АН БССР. Выпуск III. Мінск: Вид-ва АН БССР, 1957. С. 145–158.
- 34 Клімчук Ф.Д. Гаворкі Заходняга Палесся. Фонетычны нарыс. Мінск: Навука і тэхніка, 1983. С. 10, 24–25, 38–39.

Ф. Д. К л і м ч у к